

EWA ZASEPA
Instytut Psychologii UŁ

Postawy religijne 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo

Wprowadzenie

Postawy, w tym postawy religijne, odgrywają ważną rolę w życiu człowieka. Wiara religijna zaspokaja następujące potrzeby: duchowe, bezpieczeństwa, przynależności i miłości, szacunku i uznania. Wiele prac poświęcono postawom religijnym młodzieży o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Natomiast nieliczne traktują o postawach religijnych młodzieży lekko upośledzonej umysłowo. Istnieje problem, czy 15–16-letnie dziewczęta różnią się istotnie od swoich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym pod względem trzech komponentów postawy religijnej (poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego).

W pracy tej przez postawę rozumie się za S. Miką (1982) „względnie trwałą strukturę procesów poznawczych, emocjonalnych i tendencji do zachowań, w której wyraża się określony stosunek podmiotu wobec danego przedmiotu”. Postawę religijną rozumie się jako „względnie trwałe ustosunkowanie się (intelektualne, emocjonalne, behawioralne) jednostki wobec Boga i Nadzryrodzoności” (Prężyna 1976).

Przyjęto następującą definicję upośledzenia umysłowego: „Upośledzenie umysłowe jest to istotnie niższy niż przeciętny ogólny poziom funkcjonowania intelektualnego (kryterium A), któremu towarzyszy istotne ograniczenie w zakresie funkcjonowania zdolności przystosowawczych przynajmniej w zakresie dwu spośród wielu dziedzin sprawności, takich jak: komunikowanie

się słowne, porozumiewanie się, samoobsługa (troska o siebie), radzenie sobie w obowiązkach domowych, sprawności interpersonalnych, korzystanie ze środków zabezpieczenia społecznego, kierowanie sobą, zdolności szkolne (czytanie, pisanie, liczenie), praca, sposoby spędzania wolnego czasu, troska o zdrowie (kryterium B), musi wystąpić przed 18 rokiem życia (kryterium C). Ogólny poziom funkcjonowania intelektualnego jest oceniany za pomocą I.I. (lub jego ekwiwalentów) uzyskanego przy zastosowaniu jednego lub więcej standaryzowanych testów inteligencji. Istotnie, niższy niż przeciętny oznacza niższy o dwa odchylenia standardowe poziom funkcjonowania intelektualnego; błąd pomiaru I.I. jest równy 5 punktów. Nie może być rozpoznane upośledzenie umysłowe u tej jednostki, która ma niższy I.I. niż 70, ale która nie ujawnia istotnie niższego poziomu zachowania przystosowawczego”. (*Diagnostic and Statistical Manual Disorders*, DSM – IV, przekł. J. Kostrzewski, 1994).

Cel oraz hipotezy pracy

W pracy podjęty jest problem różnic w zakresie postaw religijnych 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Różnorodne wyniki badań nad postawami religijnymi dzieci i młodzieży o prawidłowym rozwoju umysłowym oraz nieliczne badania nad postawami religijnymi dzieci i młodzieży upośledzonej umysłowo są przyczyną próby rozwiązania tego problemu.

W trakcie badań weryfikowano następujące hipotezy:

H1 – Dziewczęta o prawidłowym rozwoju intelektualnym mają istotnie bogatszy zasób wiedzy religijnej w porównaniu z ich rówieśniczkami lekko upośledzonymi umysłowo (komponent poznawczy).

H2 – Dziewczęta lekko upośledzone umysłowo mają bardziej bliski stosunek emocjonalny do prawd religijnych niż ich rówieśniczki o prawidłowym rozwoju intelektualnym (komponent emocjonalny).

H3 – Dziewczęta lekko upośledzone umysłowo chętniej wykonują praktyki religijne w porównaniu z ich rówieśniczkami o prawidłowym rozwoju intelektualnym (komponent behawioralny).

Metody oraz grupy badawcze

W badaniach posłużono się rzetelnymi i trafnymi technikami pomiaru, takimi jak:

1. Skala Postaw Religijnych dla Dzieci J. Kostrzewskiego.
2. Skala Inteligencji WISC-R D. Wechslera.
3. Arkusz Zmiennych Środowiskowych J. Konopnickiego i M. Ziemby.

1. Skala Postaw Religijnych dla Dzieci J. Kostrzewskiego służy do pomiaru postaw religijnych dzieci i młodzieży. Składa się z trzech części ujmujących trzy aspekty postawy religijnej: Skala Wiedzy Religijnej (49 pytań), Skala Praktyk Religijnych (61 pytań), Skala Przeżyć Religijnych (45 pytań). Na podstawie wyników własnych badań dokonano analizy czynnikowej poszczególnych skal oraz oszacowania ich rzetelności. Współczynniki rzetelności (alfa-Cronbacha) dla poszczególnych skal wynoszą od 0,86 do 0,95. Są to współczynniki wysokie.

2. Skala Inteligencji WISC-R D. Wechslera służy do pomiaru ogólnego poziomu inteligencji dzieci w wieku 6,11–16,11 lat. Opublikowano ją w oryginalnej wersji w USA w 1974 r. W Polsce w 1991 r. ukazał się podręcznik do polskiej adaptacji tej skali, której autorkami są: A. Matczak, A. Piotrowska, W. Ciarkowska. Składa się ona z następujących testów: Wiadomości, Rozumienie, Arytmetyka, Podobieństwa, Słownik, Powtarzanie Cyfr, Uzupełnianie Obrazków, Porządkowanie Obrazków, Wzory z Klocków, Układanki, Kodowanie, Labirynty. Sześć pierwszych testów tworzy skalę słowną, a pozostałe – bezsłowną. Polskie normy, podobnie jak i amerykańskie, są wyrażone w skali ilorazowej, gdzie średnia wynosi 100, a odchylenie standardowe 15. Oszacowano rzetelności polskiej adaptacji skali pełnej, bezsłownej i słownej oraz poszczególnych testów. Dokonano tego, stosując współczynnik Mosiera oraz alfa-Cronbacha. Poszczególne współczynniki są następujące: I.I. Skali Pełnej – 0,95; I.I. Skali Bezsłownej – 0,90; I.I. Skali Słownej – 0,94; współczynniki rzetelności poszczególnych testów mieszczą się w granicach od 0,62 (Układanki) do 0,88 (Słownik). Trafność diagnostyczną oszacowano poprzez korelację wyników badań tą skalą z wynikami badań testem J. C. Ravena – współczynniki korelacji między wynikami Skali Pełnej WISC-R a TMS są następujące: od 0,47 (6,6 lat) do 0,90 (16,6 lat). Trafność czynnikową oszacowano poprzez dokonanie analizy czynnikowej wyników badań. Wyodrębniono trzy czynniki: rozumowanie słowne, organizacja percepcyjna, odporność na dystraktory lub pamięć. Szkoda, iż nie oszacowano trafności prognostycznej tej skali. Skala WISC-R jest trafnym i rzetelnym testem badającym inteligencję dzieci w wieku 6,11–16,11 lat. Trafność, rzetelność oraz normy polskie zostały ustalone przez A. Matczak, A. Piotrowską, W. Ciarkowską w 1991 r. Skala ta służyła do diagnozy upośledzenia umysłowego badanej grupy kryterialnej oraz prawidłowego rozwoju grupy kontrolnej.

3. Arkusz Zmiennych Środowiskowych J. Konopnickiego i M. Ziemby pozwala zmierzyć wybrane zmienne środowiskowe, tj.: warunki domowe, warunki rodzinne i szkolne badanej osoby. Uwzględnia ona takie zmienne, jak: liczebność rodziny, warunki domowe, warunki mieszkaniowe, wykształcenie rodziców, warunki kulturalne domu, zainteresowania, ponadto stosunki: nauczyciela do ucznia, wychowawcy do dziecka, organizacji szkolnych do dziecka.

Badaniom poddano dwie grupy dziewcząt w wieku 15–16 lat: grupę kryterialną stanowiło 31 dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo; grupę kontrolną stanowiło 31 rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym.

Grupy te wyodrębniono na podstawie badań Skalą Inteligencji WISC-R D. Wechslera. W grupie kryterialnej znalazły się dziewczęta, które uzyskały I.I. w granicach 55–70. Grupę kontrolną stanowiły ich rówieśniczki, które uzyskały I.I. powyżej 85 punktów. Rodzice dziewcząt z porównywanych grup mieli wykształcenie podstawowe. Również inne zmienne, które mierzy Arkusz Zmiennych Środowiskowych, nie różnią w sposób statystycznie istotny grupy kryterialnej i grupy kontrolnej, tzn. średnie wyniki są następujące:

- liczebność rodziny – $M = 5$ (średnio 5 osób w rodzinie),
- warunki bytowe – $M = 2$ (złe warunki bytowe),
- warunki mieszkaniowe – $M = 3$ (średnio trzy izby w pomieszczeniu),
- warunki higieniczne – $M = 10$ (bardzo dobre warunki higieniczne),
- życie kulturalne rodziny – $M = 6$ (wynik przeciętny),
- zainteresowania rodziny – $M = 10$ (wynik bardzo wysoki),
- dziecko w szkole – $M = 10$ (wynik wskazuje, że stosunek nauczycieli, wychowawcy, organizacji szkolnych do dziecka jest pozytywny),
- rodzina – $M = 8$ (w obu grupach wystąpiło nadmierne spożycie alkoholu u jednego z rodziców).

Wyniki badań własnych

Celem tej pracy jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy istnieją różnice w zakresie postaw religijnych 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym.

Postawy religijne mają wszystkie cechy postawy naturalnej, choć jej przedmiot jest wyjątkowy – Nadprzyrodzoność. Badając postawy religijne uwzględniono jej trzy komponenty: poznawczy, emocjonalny i behawioralny. Człowiek może odnosić się bowiem do Boga na płaszczyźnie poznawczej, przeżyciowej i behawioralnej.

Problem różnic w zakresie wiedzy religijnej w porównywanych grupach

Czy istnieją różnice między średnimi oraz rozkładami wyników w porównywanych grupach w zakresie wiedzy religijnej?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, obliczono średnie wyniki uzyskane w Skali Wiedzy Religijnej przez 31 dziewcząt 15–16-letnich lekko upo-

ślędzonych umysłowo (grupa kryterialna) oraz średnie wyniki uzyskane przez grupę ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym. W grupie 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo średnia wyników wynosi $M = 18,51$, przy odchyleniu standardowym $s = 7,24$. Wynik minimalny w grupie tej jest równy 5, a maksymalny 32. W grupie dziewcząt o prawidłowym rozwoju intelektualnym średnia wyników wynosi $M = 46,93$, przy odchyleniu standardowym $s = 1,84$. Minimalny wynik w tej grupie wynosi 43, a maksymalny 49.

Jak wynika z powyższych danych, istnieją różnice w zakresie wyników uzyskanych przez obie grupy. Czy są to różnice istotne statystycznie? W celu zbadania tego problemu posłużono się testem t-Studenta do analizy istotności różnic między średnimi. Uzyskano wyniki wskazujące na to, że istnieją statystycznie istotne różnice między średnimi wynikami uzyskanymi przez obie grupy w zakresie wiedzy religijnej (wskaźnik $t = 21,16$, przy poziomie istotności $p = 0,001$). Powyższe dane wskazują na to, że wiedza religijna grupy 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo jest istotnie uboższa w porównaniu z wiedzą ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Również rozkłady wyników różnią się istotnie. Różnica ta wynika z istotnie niższego poziomu rozwoju intelektualnego dziewcząt upośledzonych umysłowo. Mają one trudności w nabywaniu wiedzy, w uczeniu się. Poza tym wiedza religijna dość często ma charakter abstrakcyjny. To też sprawia, że dziewczęta upośledzone umysłowo nabywają ją wolniej lub nawet nie są w stanie jej przyswoić, mają bowiem lekko upośledzone myślenie abstrakcyjne. Dziewczęta te jednak są w stanie przyswoić sobie wiele norm moralnych, etycznych, treści religijnych. Odpowiedzialność za owo nauczanie spoczywa na wychowawcach, katechetach. Jest to bardzo ważne dla nich zadanie. Wiedza religijna wpływa na lepsze przystosowanie osób lekko upośledzonych umysłowo, czują się one bezpieczniej, pewniej, osiągają większe zadowolenie, satysfakcję, szczególnie gdy postępują zgodnie z normami społeczno-moralnymi. Normy te opanowują podczas nauki religii oraz w domu rodzinnym.

**Problem różnic w zakresie przeżyć religijnych grupy 15–16-letnich
dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśniczek
o prawidłowym rozwoju intelektualnym**

Czy istnieją różnice w zakresie przeżyć religijnych grupy 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym?

Odpowiadając na to pytanie, podano średnie uzyskane w Skali Przeżyć Religijnych przez dziewczęta z grupy kryterialnej i z grupy kontrolnej.

W grupie 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo średni wynik przeżyć religijnych wynosi $M = 216$, przy odchyleniu standardowym $s = 8,62$. Wynik minimalny wynosi 199, a wynik maksymalny 225. W grupie 15–16-letnich dziewcząt o prawidłowym rozwoju intelektualnym średni wynik przeżyć religijnych wynosi $M = 160$, przy odchyleniu standardowym $s = 28,30$. Wynik minimalny wynosi 105, a wynik maksymalny 218. Czy istnieje statystycznie istotna różnica między średnimi wynikami w obu porównywanych grupach? Aby odpowiedzieć na to pytanie, posłużono się testem t-Studenta do oceny istotności różnic między średnimi. Uzyskano wynik, który świadczy o tym, że średnie wyników w Skali Przeżyć Religijnych w obu grupach różnią się między sobą istotnie statystycznie ($t = 10,58$, $p = 0,0001$). Grupa 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo uzyskała istotnie wyższą średnią w zakresie przeżyć religijnych niż grupa 15–16-letnich dziewcząt o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Rozkład wyników jest mniejszy w grupie dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo niż u ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym.

Uzyskano wyniki świadczące o tym, iż przeżycia religijne, jako jeden z komponentów postawy religijnej, odgrywają o wiele większą rolę w życiu 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo niż u ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Spełniają w ich życiu rolę decydującą, informacyjną, kontrolną, przystosowują je do otoczenia, zaspokajają potrzebę bezpieczeństwa, przynależności i miłości.

Problem różnic w zakresie praktyk religijnych w porównywanych grupach

Czy istnieją istotne statystycznie różnice między średnimi wynikami oraz rozkładami wyników w zakresie praktyk religijnych w grupie kryterialnej i w grupie kontrolnej?

Odpowiadając na to pytanie, podano średnie wyniki praktyk religijnych w grupie 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo oraz ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym (mierzonych Skalą Praktyk Religijnych).

W grupie 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo średni wskaźnik praktyk religijnych wynosi $M = 290$, przy odchyleniu standardowym $s = 18,63$. Wynik minimalny wynosi 233, a wynik maksymalny 310. W grupie rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym średni wynik praktyk religijnych wynosi $M = 249$, przy odchyleniu standardowym $s = 30,49$. Wynik minimalny wynosi 180, a wynik maksymalny 303. Jak wynika z powyższych danych, istnieje różnica w zakresie praktyk religijnych między obiema porównywanymi grupami. Problemem jest to, czy jest to różnica istotna statystycznie?

W celu wskazania istotności różnic pomiędzy średnimi posłużono się testem t-Studenta do oceny różnic między średnimi. Uzyskano wynik wskazujący na to, że istnieje statystycznie istotna różnica między średnimi uzyskanymi przez obie grupy w zakresie praktyk religijnych (wskaźnik $t = 6,03$ na poziomie istotności $p = 0,0001$). Powyższe dane wskazują na to, że praktyki religijne są istotnie statystycznie częstsze w grupie 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo w porównaniu z grupą ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Również rozkłady wyników różnią się istotnie statystycznie. Różnica ta może wynikać z faktu, że wypełnianie praktyk religijnych daje osobom upośledzonym umysłowo zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, szacunku, miłości, przynależności, uznania, wyższych potrzeb duchowych, których nie mogą zaspokoić często w normalnych stosunkach międzyludzkich. Podany zostanie obecnie wniosek oparty na porównaniu przedstawionych badań z wynikami badań B. Podgórskiej (1991), która poświęciła swą pracę postawom religijnym 12–14-letnich chłopców lekko upośledzonych umysłowo.

Podobnie jak wśród 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym, tak i wśród 12–14-letnich chłopców lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśników o prawidłowym rozwoju intelektualnym występują różnice w zakresie trzech komponentów postawy religijnej. Istotnie, wiedza religijna jest uboższa w grupie 12–14-letnich chłopców lekko upośledzonych umysłowo, ale ich przeżycia i praktyki religijne są intensywniejsze.

Problem współzależności między trzema komponentami postawy religijnej

Czy istnieje istotny statystycznie związek między trzema komponentami postawy religijnej: poznawczym, emocjonalnym, behawioralnym w grupie 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo (grupa kryterialna) oraz w tej samej grupie wiekowej dziewcząt o prawidłowym rozwoju intelektualnym (grupa kontrolna)?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, przeanalizowano uzyskane współczynniki korelacji r-Pearsona, które wskazują na związki między trzema komponentami obu grup dziewcząt (tab. 1 i 2). Zarówno w grupie kryterialnej, jak i w grupie kontrolnej stwierdzono, iż największy związek występuje między komponentem emocjonalnym i behawioralnym.

B. Podgórska stwierdziła dodatnią współzależność między przeżyciami religijnymi a praktykami 12–14-letnich chłopców o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Natomiast w zaprezentowanych powyżej badaniach stwierdzono umiarkowaną współzależność między przeżyciami religijnymi a praktykami zarówno w grupie kryterialnej, jak i kontrolnej.

Tabela 1

Współczynniki korelacji r-Pearsona między trzema komponentami postawy religijnej w grupie kryterialnej

Komponent	Poznawczy	Behawioralny	Emocjonalny
Poznawczy	$r = 1,00$	$r = 0,15$ n.i.	$r = -0,04$ n.i.
Behawioralny	$r = 0,15$ n.i.	$r = 1,00$	$r = 0,53$ $p = 0,001$
Emocjonalny	$r = -0,04$ n.i.	$r = 0,53$ $p = 0,001$	$r = 1,00$

Tabela 2

Współczynniki korelacji r-Pearsona między trzema komponentami postawy religijnej w grupie kontrolnej

Komponent	Poznawczy	Behawioralny	Emocjonalny
Poznawczy	$r = 1,00$	$r = 0,16$ n.i.	$r = -0,22$ n.i.
Behawioralny	$r = -0,16$ n.i.	$r = 1,00$	$r = 0,57$ $p = 0,001$
Emocjonalny	$r = -0,22$ n.i.	$r = 0,57$ $p = 0,001$	$r = 1,00$

Uzyskane wyniki wskazują, że istnieje zależność między komponentem emocjonalnym i komponentem behawioralnym postawy religijnej. Nie ma istotnej zależności między komponentami poznawczym i emocjonalnym oraz między komponentami poznawczym i behawioralnym postawy religijnej. Takie wyniki uzyskano i w innych badaniach postaw religijnych (np. Podgórska 1991; Bykowska 1995). Jest to – jak się wydaje – typowe dla postaw religijnych.

Wnioski końcowe

Badania wykazały, że wiedza religijna 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo jest istotnie uboższa w porównaniu z wiedzą religijną ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Zasób wiedzy religijnej tej grupy wiekowej dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo jest istotnie niższy – spowodowane jest to ich istotnie niższym ogólnym poziomem sprawności intelektualnych, przede wszystkim pamięci.

Dziewczęta lekko upośledzone umysłowo w wieku 15–16 lat charakteryzują się silniejszym komponentem emocjonalnym postawy religijnej niż ich rówieśniczki o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Różnica ta jest duża i istotna statystycznie, wynika bowiem z faktu, że dziewczęta lekko upośledzone umysłowo mają większą potrzebę bezpieczeństwa, przynależności i miłości.

Omawiana w niniejszym artykule grupa 15–16-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo charakteryzuje się silniejszym komponentem behawioralnym postawy religijnej niż grupa ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Różnica ta jest duża i istotna statystycznie, wynika bowiem z faktu, że 15–16-letnie dziewczęta lekko upośledzone umysłowo mają żywszy stosunek do religii i do nakazów katechety i rodziców. Zarówno w grupie kryterialnej, jak i kontrolnej istnieją umiarkowane i istotne statystycznie zależności między przeżyciami i praktykami religijnymi.

Bibliografia

- Bykowska G. (1995), *Postawy religijne rodziców a postawy religijne 13–14-letnich dziewcząt lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju umysłowym*, Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego przy Papieskim Wydziale Teologicznym, nieopublikowana praca magisterska, Warszawa
- DSM-IV: *Diagnostic and Statistical Manual-IV* (1994), American Psychiatric Association, transl. by J. Kostrzewski, Washington
- Kostrzewski J. (1992), *Wprowadzenie do Skali Inteligencji D. Wechslera dla Dzieci zmodyfikowanej (WISC-R)*, Warszawa (wydanie kserograficzne)
- Mika S. (1982), *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa
- Podgórska B. (1991), *Postawy religijne chłopców 12–14-letnich lekko upośledzonych umysłowo oraz ich rówieśników o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Wpływ postaw religijnych rodziców na postawy religijne dzieci*, WSPS, nieopublikowana praca magisterska, Warszawa
- Prężyna W. (1968), *Rzetelność i trafność skali postaw religijnych*, „Roczniki Filozoficzne KUL”

EWA ZASĘPA

The religious attitudes of 15–16 aged mentally retarded girls

The aim of the present study was the evaluation differences in religious attitudes in 15–16 aged mentally retarded girls and normal mentally girls in the same age. 31 mild mentally retarded girls and 31 normal mentally girls was evaluated using: The Scale of Religious Knowledge, The Scale of Religious Experience, The Scale of Religious Behaviour. The differences of observed in the three components of religious attitude between the groups. The religious knowledge was more rich in the normal mentally girls. The religious experience and the religious behavior was more intensive in the mild mental retarded girls.

Key words: attitudes, religious attitudes, mental retardation.